

ЗАКЛАДИ ВИЩОЇ ОСВІТИ – ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ СКЛАДНИК СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS – THE FUNDAMENTAL COMPONENT OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

У публікації досліджується потенціал закладів вищої освіти України (університети, академії, інститути – далі ЗВО): мережа ЗВО і контингенти учасників освітнього процесу як базових компонентів системи вищої освіти (далі – Система), що вибудовується у вітчизняній вищій школі відповідно до положень статті 11 Закону України «Про вищу освіту» [1]. Ретроспективний аналіз стану і динамічних змін потенціалу ЗВО протягом 2007–2017 років, проведений авторами, дозволяє визначити, які процеси відбулися в освітньому середовищі країни, як трансформувались за ці роки мережа ЗВО, склад здобувачів вищої освіти і науково-педагогічних кадрів, що собою являє сучасна вітчизняна вища школа, яке її місце на міжнародному ринку освітніх послуг.

Порівняно із 2007/2008 навчальним роком кількість ЗВО в Україні зменшилась на 64 і станом на 2018 рік налічувала 289 закладів із контингентом понад 1,3 мільйони студентів за середньої наповненості закладу 4,6 тисяч осіб. На 30 тисяч осіб (до 110 тисяч) зменшилась кількість викладачів.

Через скорочення мережі ЗВО може знизитись індекс людського розвитку держави та рівень освіти, навчальні заклади будуть укрупнюватись (об'єднуватись) для збереження доцільності їхнього існування. Варто очікувати системної реорганізації мережі державних ЗВО, розвитку університетів, орієнтованих на потреби регіонів.

Зниження показника середнього контингенту студентів приведе до падіння ефективності організаційної структури через появу малочисленних академічних груп, кафедр, факультетів, виникне необхідність використання запобіжних механізмів, зокрема укрупнення закладів.

Спад якісних показників науково-педагогічного складу є сигналом для застосування об'єктивних і зважених підходів до підвищення ефективності існуючої системи підготовки й атестації науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Ключові слова: система, вища освіта, здобувачі, процес, розвиток, потенціал, індикатори.

The potential of higher education institutions of Ukraine (universities, academies, institute – hereinafter referred to as HEI) is investigated: the HEI network and contingents of participants in the educational process as the basic components of the higher education system (hereinafter the System), which is built in the national higher education in accordance with the provisions of Article 11 of the Law of Ukraine “On higher education” [1]. The retrospective analysis of the state and the dynamic changes in the potential of the HEI during 2007–2017 years, conducted by the authors, allows to determine what processes have occurred in the educational environment of the country, how the HEI network, the composition of the higher education and scientific-pedagogical staff, which represents the modern, have been transformed during these years domestic high school, which has its place in the international market for educational services. Compared to the 2007/2008 academic year, the number of HEI in Ukraine decreased by 64, and as of 2018, there were 289 institutions with a contingent of more than 1.3 million students, with an average occupancy rate of 4,6 thousand people. The number of teachers decreased by 30 000 (up to 110 000).

By reducing the HEI network, the human development index of the state and the level of education may decrease, and educational institutions will be consolidated to preserve the expediency of their existence. We should expect a systematic reorganization of the network of public HEI, development of universities oriented to the needs of the regions.

The decrease in the average student enrollment will lead to a decrease in the effectiveness of the organizational structure due to the emergence of small academic groups, departments, faculties, there will be a need to use safety mechanisms, including the enlargement of institutions.

The decline in quality indicators of scientific and pedagogical staff is a signal for the application of objective and weighted approaches to improving the efficiency of the existing system of training and certification of scientific and pedagogical staff of higher qualification.

Key words: system, higher education, applicants, process, development, potential, indicators.

УДК 378:37.014.5

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-17-2-31>

Погребняк В.П.,

канд. техн. наук, професор,
старший науковий співробітник
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

Дашковська О.В.,

канд. хім. наук, доцент,
старший науковий співробітник
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

Ямковий В.А.,

методист вищої категорії
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

Солоденко А.К.,

методист вищої категорії
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Система вищої освіти України (далі – Система) загалом і окремі її складники функціонують в умовах зростання кількості і складності ризиків, які виникають в суспільстві зі змінами зовнішнього та внутрішнього середовищ, зокрема соціально-економічних, демографічних, глобалізаційних тощо. Очевидно, що їхній вплив на мережу ЗВО, кадровий потенціал вищої школи та Систему загалом буде різним і залежатиме від інтенсивності й адекватної реакції на них. Будуть мати місце певні зміни якісних і кількісних ознак Системи, які можуть бути як позитивними, так і негативними. Завдання – оцінити стійкі зміни, їхній характер і

спрогнозувати можливі шляхи подолання негативних тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми розвитку української вищої школи розглядались і досліджувались вітчизняними науковцями й освітянами, серед яких Василь Кремень, Володимир Луговий, Віктор Андрущенко, Юрій Вітренко, Сергій Мельник, Казимир Левківський та інші.

У наукових публікаціях і педагогічній пресі аналізувались як фундаментальні проблеми становлення цілісної Системи суверенної України в сучасних умовах глобалізації, так і прикладні аспекти розвитку вищої освіти, актуальні про-

блеми її модернізації, пропонувались шляхи виведення вітчизняної освіти на рівень європейської якості та конкурентоспроможності. Вища освіта визнається як ресурсотворююча система, спрямована на продукування і підвищення рівня інтелектуального потенціалу нації, як важливе джерело економічного зростання.

У дослідженнях загальної проблеми поза увагою залишилися питання установлення стійких тенденцій у розвитку потенціалу вітчизняних ЗВО, визначення їхнього характеру та прогнозних оцінок на майбутнє.

Актуальність дослідження полягає в тому, що кінцеві інформаційні продукти проведеного ретроспективного аналізу стану й динаміки процесів функціонування Системи в умовах змін внутрішнього та зовнішнього середовища можуть бути використані під час стратегічного планування й управління вищою освітою.

Мета статті – надати реальну, об'єктивну й точну інформацію закладам вищої освіти, центральним і місцевим органам виконавчої влади для розроблення й реалізації ефективних управлінських рішень, виявити ризики та проблеми, подолання яких сприятиме сталому розвитку вітчизняної вищої школи. У дослідженні використана достовірна первинна інформація, яка базується на щорічних статистичних даних Державної служби статистики України [2]. Динаміка змін показників діяльності ЗВО аналізується щодо базисних значень 2007/08 навчального року. Результати дослідження

подані у вигляді таблиць, діаграм, висновків і прогнозних оцінок.

Виклад основного матеріалу. На початку 90-х рр. минулого століття через відсутність науково обґрунтованої державної освітньої політики кількість ЗВО необмежено зросла. З 1990 р. до 2008 р. їхня кількість збільшилась зі 149 до 353 (у 2,4 рази), а чисельність студентів – з 881 тисячі до майже 2,4 мільйони (у 2,7 рази). Проте залишались низькими якісні показники: жоден із вітчизняних університетів не входив до переліку 500 (і навіть 1 000) кращих у світі, а Україна у 2010 р. за індексом глобальної конкурентоспроможності посідала 89-те місце серед 133 країн (82 – у 2004 р., 69 – у 2006 р., 72 – у 2008 р.). Варто зазначити, що під час розрахунку цього індексу вагому роль відіграє «освітня» складова частина – «вища освіта і професійна підготовка» [3].

Дослідження здійснювалось за такими індикаторами: кількість (мережа) ЗВО всіх форм власності; темпи змін мережі; загальний контингент студентів; темпи змін контингенту; середній контингент студентів у розрахунку на один ЗВО; темпи змін середнього контингенту студентів. Порівняння із 2007/08 навчальним роком свідчить, що мережа скоротилася на 62 заклади (17,7%), на 1 042 498 осіб зменшився контингент студентів (43,9%), більше ніж на 2 157 студентів (31,9%) скоротилось і середнє число здобувачів вищої освіти в розрахунку на один навчальний заклад (рис. 1).

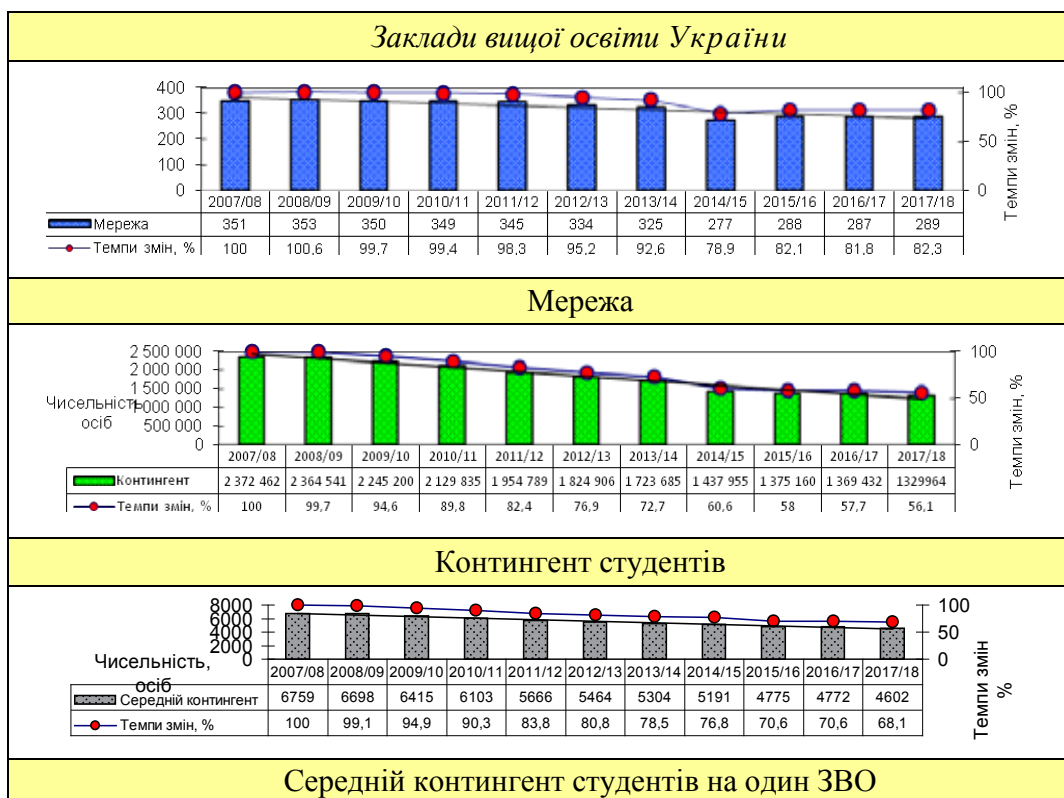

Рис. 1. Показники змін потенціалу ЗВО України

Водночас мережа ЗВО державної форми власності скоротилася на 25 (11,8%), чисельність студентів зменшилася на 756 841 осіб (38,6%), а середній контингент студентів – на 2 705 осіб (30,9%) (рис. 2).

Мережа ЗВО комунальної власності на початок 2017/18 навчального року налічувала всього 13 закладів із контингентом 23 099 студентів.

На тлі стабільності мережі середній контингент студентів зменшився із 3 068 до 1 777 (42,1%) (рис. 3).

Мережа приватних ЗВО на початок 2017/18 навчального року налічувала 77 одиниць (28% від загальної кількості) із контингентом 108 522 студенти. Порівняно з базисним періодом кількість закладів скоротилася на 38 одиниць (31,1%), на 271 935 осіб (72,1%) зменшився контингент студентів (рис. 4).

Показники зміни чисельності студентів усіх форм навчання з розрахунку на 10 тисяч населення України (рис. 5) засвідчують наявність сталої тенденції зменшення. Варто зазначити, що

цей показник формується на тлі загального зменшення населення України.

Основними причинами є складна демографічна, соціально-економічна, політична ситуації в державі, репутація українських ЗВО і спричинені цим міграційні (внутрішні та зовнішні) потоки молоді за освітнім чинником.

Науково-педагогічний потенціал. Аналіз кадрових змін у вищій школі дає можливість оцінити ситуацію із забезпеченням вищої освіти якісним кадровим ресурсом, спрогнозувати можливі проблеми і ризики, які можуть виникнути в цій сфері. Встановлено [5], що зі 110 тисяч науково-педагогічних працівників станом на початок 2017/18 навчального року 13 582 викладачів мали науковий ступінь доктора наук, 61 157 осіб – кандидата наук, учене звання професора – 11 476 викладачів, доцента – 42 414 викладачів (рис. 6).

Аналіз свідчить, що чисельність докторів наук має тенденцію до зростання щодо базисного 2007 р. Різке зменшення чисельності, яке спостерігалось у 2014–2015 рр., пов'язане з анек-

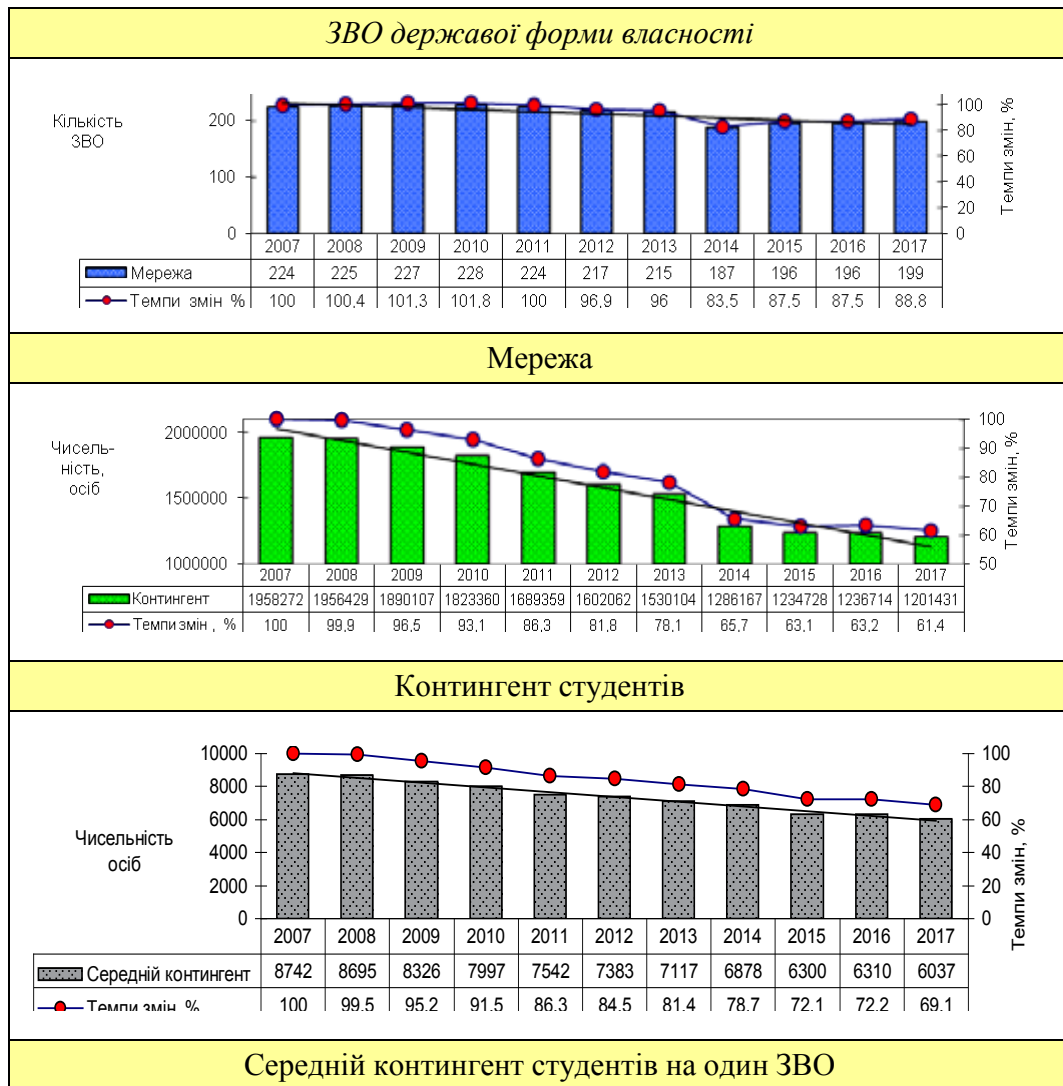

Рис. 2. Показники змін потенціалу ЗВО державної форми власності

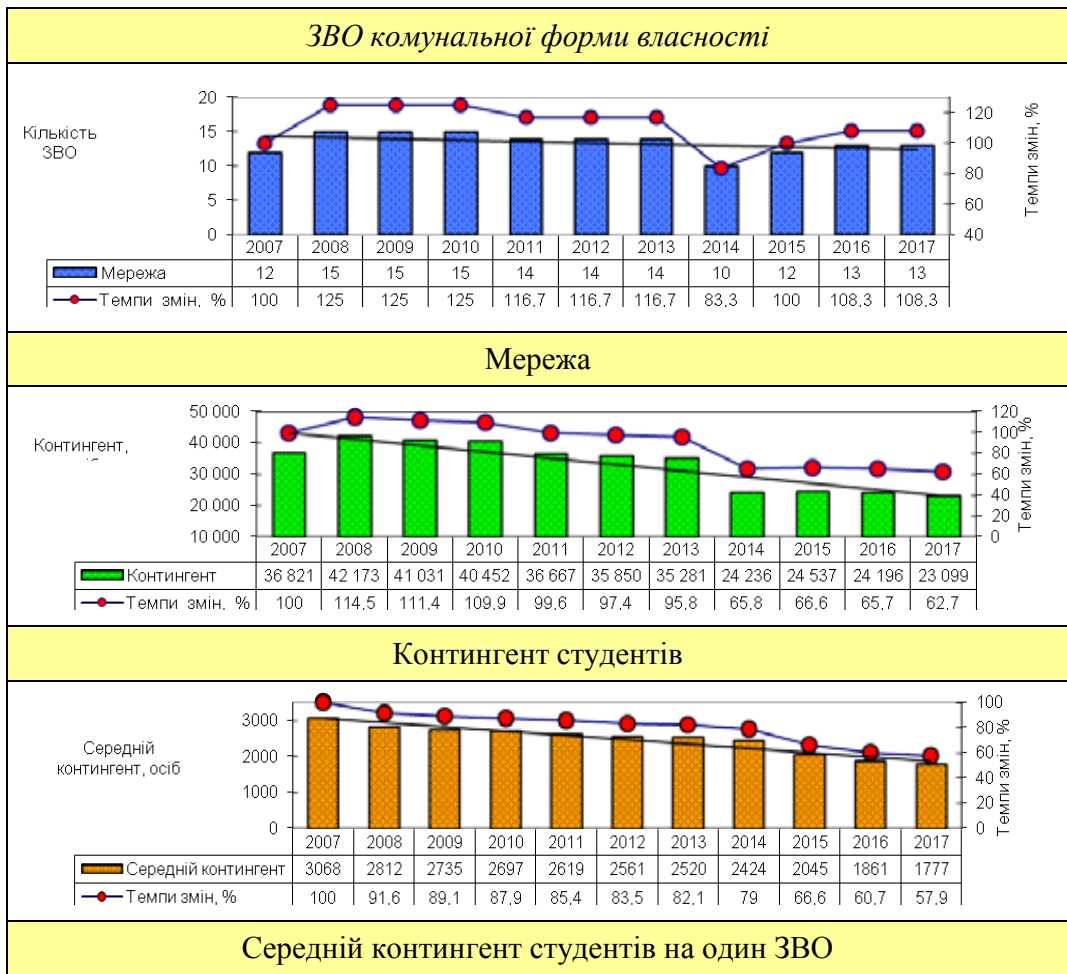

Рис. 3. Показники змін потенціалу мережі ЗВО комунальної форми власності

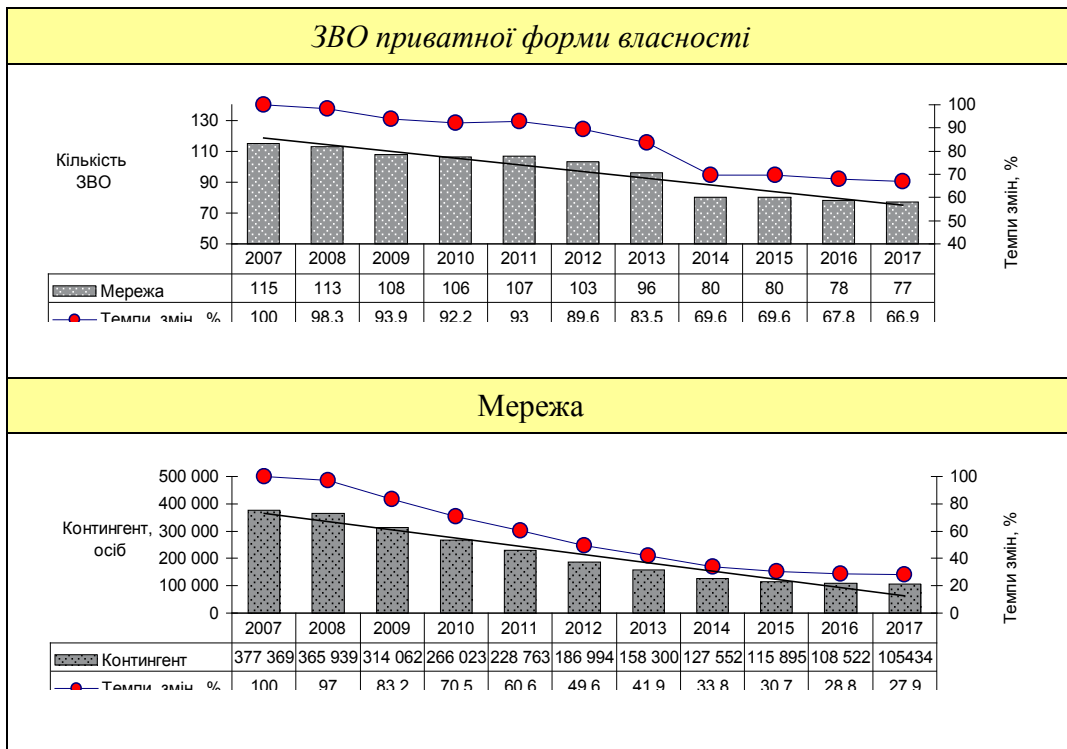

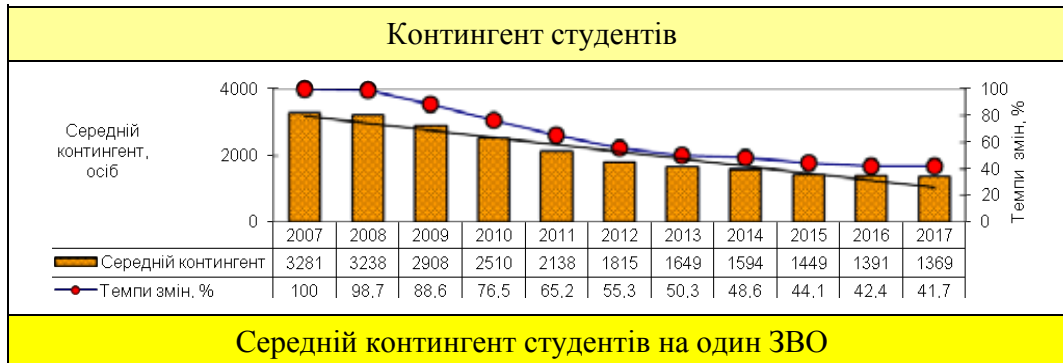
Рис. 4. Показники змін потенціалу ЗВО приватної форми власності

сією Криму та подіями в Донецькій і Луганській областях. Ужиття запобіжних заходів, реалізованих урядом і Міністерством освіти і науки України, сприяло незначному зростанню цього показника у 2017 р. Приріст чисельності у 2017 р. порівняно із 2007 р. становив 11,5%. Подібна ситуація також із чисельністю науково-педагогічних працівників, які мають вчені звання професора і доцента (рис. 7).

Тенденція змін має песимістичний характер: за 10 років кількість викладачів, які мають вчені звання, скоротилась: професорів – на 642 особи

(5,5%), доцентів – на 3 017 осіб (6,8%). Більш показовим індикатором змін якості кадрового забезпечення вищої освіти є співвідношення показників зміни кількості викладачів, що мають наукові ступені та вчені звання на 100 студентів денної форми навчання (табл. 1) порівняно з показниками змін контингенту студентів денної форми навчання.

Висновки. За останні десять років кількість ЗВО в Україні зменшилась на 64 і станом на 2018 р. налічує 289 закладів із контингентом понад 1,3 мільйони студентів за середньої наповненості закладу – 4,6 тисяч осіб.

Продовження рис. 4. Показники змін потенціалу ЗВО приватної форми власності

Рис. 5. Показники зміни чисельності студентів ЗВО на 10 тис. населення України

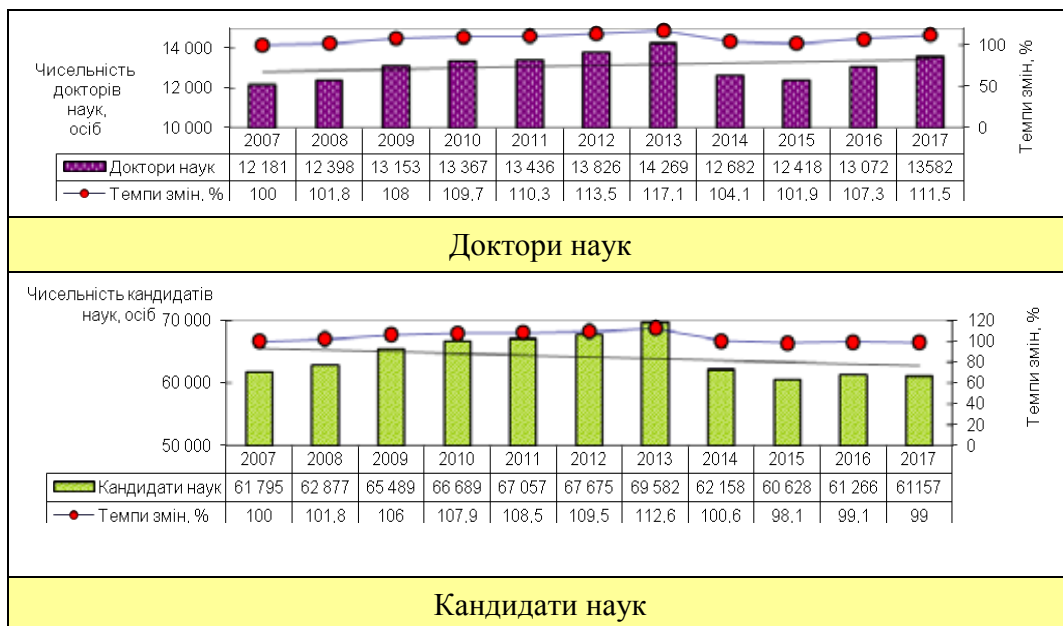

Рис. 6. Чисельність науково-педагогічних працівників із науковими званнями

Порівняно із 2007/2008 навчальним роком кількість викладачів у ЗВО зменшилась на 30 тисяч. Із 110 тисяч науково-педагогічних працівників станом на початок 2017/18 навчального року 13 582 мають науковий ступінь доктора наук, 61 157 осіб – кандидата наук, учене звання професора – 11 476 викладачів, доцента – 42 414 викладачів. Якщо за зменшення загального числа студентів доля професорів очікувано зростає, то число доцентів у розрахунку на 100 здобувачів вищої освіти денної форми навчання, навпаки, має стійку і тривожну тенденцію зменшення, що

може свідчити про проблеми в організації підготовки й атестації кадрів вищої кваліфікації.

Окремо – про університети. На початок 2016/2017 навчального року в Україні діяло 184 університети, з них 149 – державної форми власності, 2 – комунальної, 36 приватних. Статус національних мають 112 університетів.

Порядок і критерії надання закладу вищої освіти статусу національного, підтвердження чи позбавлення цього статусу затверджені постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 22 листопада 2017 р. № 9125 [6].

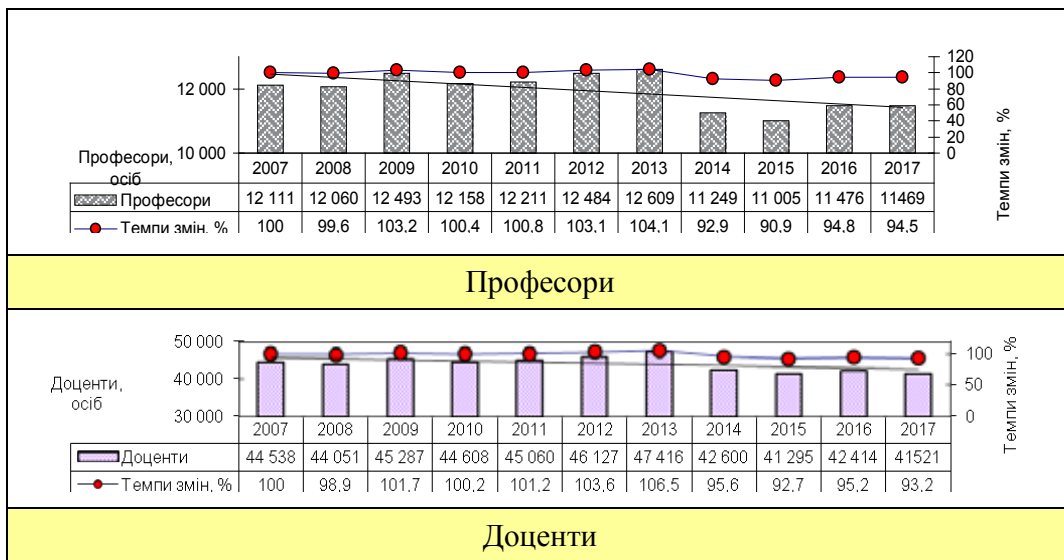

Рис. 7. Кількість науково-педагогічних працівників із вченими званнями

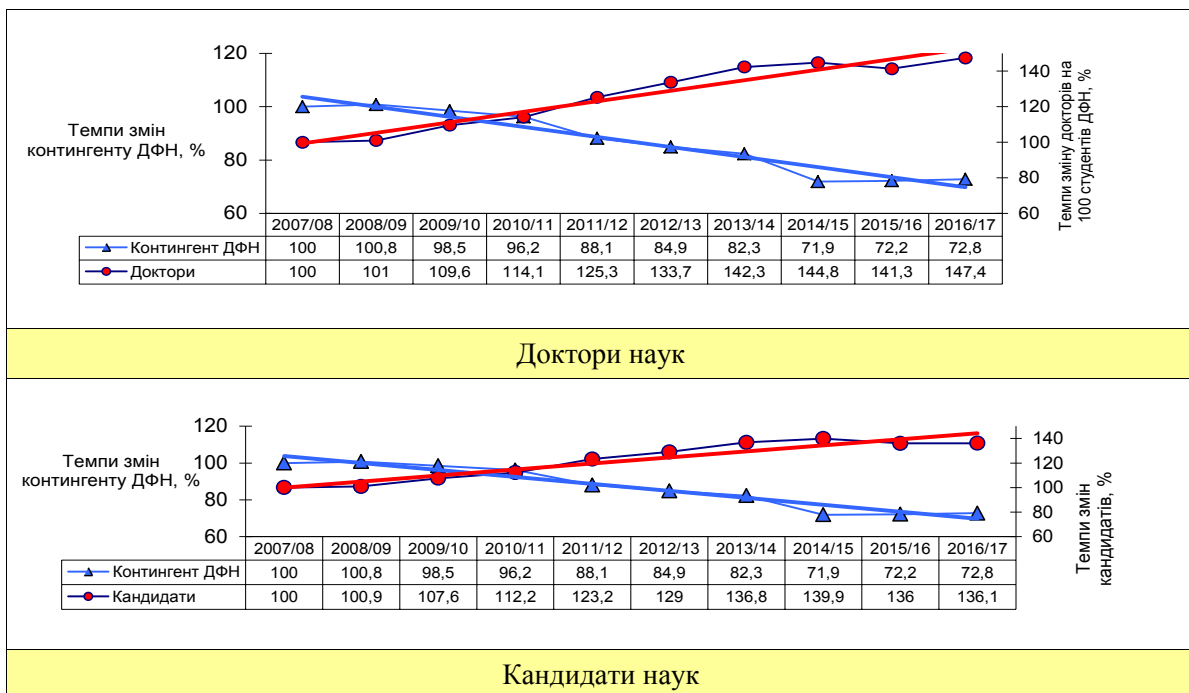

Рис. 8. Показники кількості викладачів із науковими ступенями і вченими званнями на 100 студентів денної форми навчання

У 2019 р. Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти (далі – НАЗЯВО) опубліковано Аналітичний звіт щодо виконання критеріїв надання та підтвердження статусу національного закладу вищої освіти [7].

Протягом 2009–2014 рр. у вітчизняній вищій школі існувало 14 дослідницьких університетів, яким цей статус на 5 років був наданий урядом за вагомі наукові здобутки та з метою підвищення їхньої ролі як провідних центрів освіти і науки.

У 2014 р. всі нормативно-правові акти КМУ щодо дослідницьких університетів були визнані такими, що втратили чинність [8]. Причина – недо-

ліки під час утворення та незадовільний рівень їхньої діяльності. За результатами дослідження в рамках Шанхайського університетського рейтингу, проведеного у 2013 р. Центром університетів світового класу, до 1 200 кращих університетів світу входив лише один вітчизняний – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна [9].

У 2019 р. до 1 000 топ-університетів світу увійшли 6 українських: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний технічний університет «КПІ» імені Ігоря Сікорського, Національний технічний університет

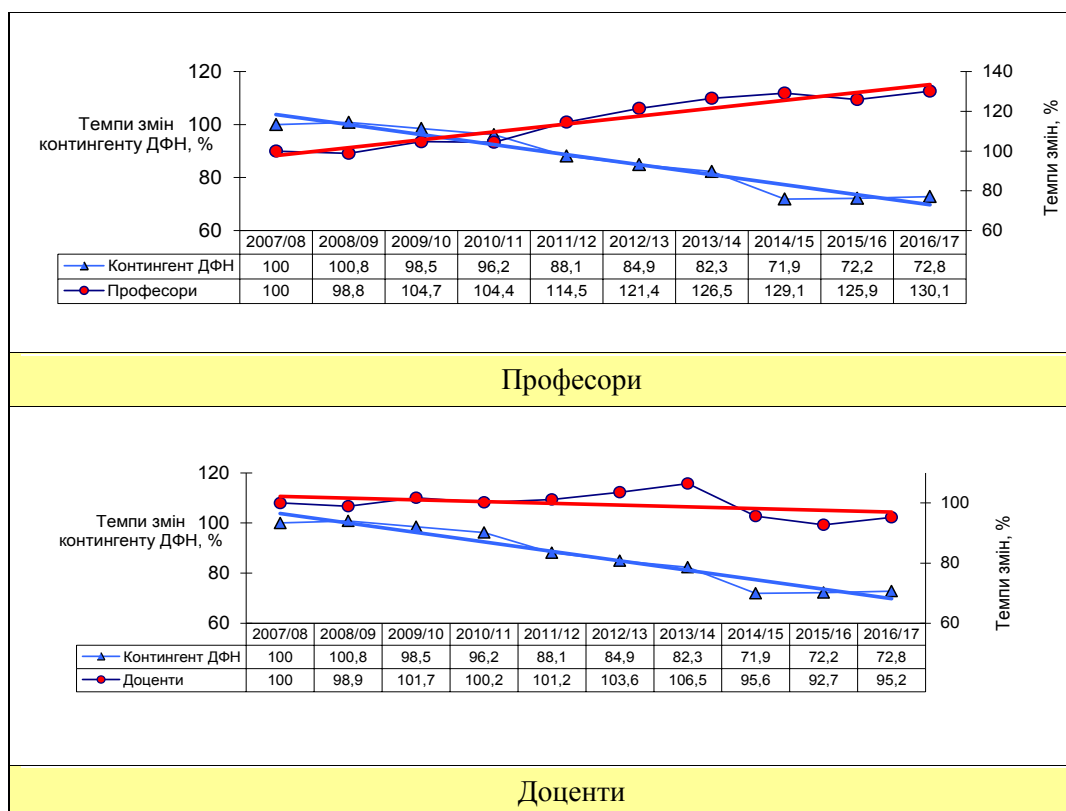

Рис. 9. Показники змін числа викладачів з ученими званнями на 100 студентів денної форми навчання порівняно зі змінами контингенту студентів денної форми навчання

Таблиця 1

Кількість викладачів із науковими ступенями і вченими званнями на 100 студентів денної форми навчання				
Навчальний рік	Наукові ступені		Вчені звання	
	Кандидати наук	Доктори наук	Доценти	Професори
2007/2008	4,753	0,937	3,425	0,931
2008/2009	4,797	0,946	3,361	0,920
2009/2010	5,114	1,027	3,536	0,975
2010/2011	5,334	1,069	3,568	0,972
2011/2012	5,857	1,173	3,935	1,066
2012/2013	6,129	1,252	4,178	1,131
2013/2014	6,503	1,333	4,431	1,178
2014/2015	6,647	1,356	4,556	1,203
2015/2016	6,462	1,324	4,401	1,173
2016/2017	6,470	1,381	4,442	1,212

«ХПІ», Львівський політехнічний національний університет, Сумський державний університет [10].

Докладаються зусилля, спрямовані на підвищення ролі університетів, зокрема на створення ефективних дослідницьких університетів. У жовтні 2018 р. МОН розмістив на власному сайті для громадського обговорення проект нового Положення «Про дослідницький університет» [11]. Передбачається, що пропозиції щодо кількості вакантних статусів формуються МОН з урахуванням пропозицій НАЗЯВО, Національної ради України з питань розвитку науки і технологій та Національного фонду досліджень України, а процедура надання статусу терміном на 7 років буде конкурсною.

Основне навантаження щодо забезпечення об'єктивності, прозорості проведення конкурсу й обґрунтованості ухвалених рішень пропонується покласти на НАЗЯВО. Воно оголошує конкурс на отримання статусу відповідно до показників, затверджених КМУ, організує громадське обговорення та розгляд усіх конкурсних справ, готує та подає МОН пропозиції щодо надання національному ЗВО статусу дослідницького. Високі критерії якості й ефективності наукової й освітньої діяльності майбутнього дослідницького університету, вимоги до кадрового складу, необхідні для отримання статусу, передбачене гарантоване фінансування із спеціальної бюджетної програми дають надію на успішне розв'язання проблеми.

Прогнозні оцінки. Зменшення контингенту студентів є джерелом загроз ефективному функціонуванню як окремого навчального закладу, так і всієї Системи. Зростатиме вартість підготовки кадрів із вищою освітою, існування окремих ЗВО може стати економічно необґрунтованим і недоцільним. За таких умов будуть зростати міграційні процеси у студентському середовищі та серед науково-педагогічних кадрів, їхній відтік до більш престижних вітчизняних університетів чи за кордон.

Через скорочення мережі ЗВО всіх форм власності знизиться індекс людського розвитку держави та рівень освіти. Скорочення мережі навчальних закладів буде здійснюватися через укрупнення (об'єднання) для збереження доцільності їхнього існування з погляду забезпечення якісного освітнього процесу й ефективної наукової діяльності. Варто очікувати системної реорганізації мережі державних ЗВО, розвитку університетів, орієнтованих на потреби регіонів.

Зменшення показника середнього контингенту студентів призведе до падіння ефективності організаційної структури ЗВО через появу малочислених академічних груп, кафедр, факультетів, якщо не застосовувати запобіжних механізмів, зокрема укрупнення закладів.

Спад якісних показників науково-педагогічного складу ЗВО є сигналом для застосу-

вання об'єктивних і зважених підходів до підвищення якості кадрового потенціалу, проведення глибокого аналізу існуючої системи підготовки й атестації науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Виникнення можливих загроз, ризиків і кризових явищ у кадровому забезпеченні освітнього процесу можна упередити, а їхній вплив пом'якшити підвищенням соціального статусу, кваліфікації, мотивації та відповідальності науково-педагогічних працівників за якість освітніх послуг. Для цього треба повною мірою використати можливості фінансової й академічної автономії ЗВО, формальну і неформальну освіту, участь у науково-методичних семінарах, конференціях, регулярне стажування у провідних (зокрема, закордонних) ЗВО, наукових установах і на виробництві тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556–VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2007/2008–2017/2018 навчальних років. *Статистичні бюлетені* / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / НАПНУ ; за ред. В. Кременя. Київ : Пед. думка, 2011. 304 с.
4. Освіта України – 2006 : Інформаційно-аналітичний збірник / уклад. К. Левківський, Д. Панасевич. Київ : Знання, 2007. 175 с.
5. Погребняк В., Дашковська О., Ямковий В. Сучасна вітчизняна вища школа: динаміка змін. *Проблеми кібербезпеки інформаційно-телекомунікаційних систем (PCSITS)* : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2019. С. 291–294.
6. Про затвердження Порядку та критеріїв надання закладу вищої освіти статусу національного, підтвердження чи позбавлення цього статусу : постанова КМУ від 22 листопада 2017 р. № 912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-2017-п>.
7. Виконання критеріїв надання та підтвердження статусу національного закладу вищої освіти : аналітичний звіт. Київ : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2019. 74 с.
8. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету міністрів України : постанова КМУ від 5 листопада 2014 р. № 597.
9. Дослідницький університет. URL: [UK.wikipedia.org/wiki/](http://uk.wikipedia.org/wiki/).
10. До топ-1000 світових вишів увійшли шість українських університетів. URL: <https://uatv.ua/do-1000-svitovih-vysiv-uvijshly-shist-ukrayinskyh-universytetiv/>.
11. Про дослідницький університет : проект Положення. URL: mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-projekt-polozhennya.